

EESTI LAMMASTE TÕURAAMATUD

P. Piirsalu

Eesti lambatõugude kohta on tõuraamatuid peetud alates eesti tumedapealise ja eesti valgepealise lambatõu väljakujunemise algusest, s.o. 20. sajandi kolmekümnendatest aastatest kuni käesoleva ajani. Tõuraamatute pidamine sellel perioodil on toimunud kolmel erineval viisil: publitseeritud tõuraamatud (1942–1988), tõuraamatu kaardid (köidetult ja köitmata, 1988–1999) ja elektrooniline tõuraamat arvuti andmebaasina FoxProw (alates 1999. aastast kuni käesoleva ajani). Neljakümne kuue aasta kestel on erinevate autorite poolt koostatud tõuraamatuid publitseeritud raamatutena ning neis sisalduvad andmed on lammaste tõuaretajatele kättesaadavad olnud erinevate publitseeritud köidetena.

Tänapäeva virtuaalühiskonna künnisel on lammaste tõuraamatu pidamine usaldatud arvutile, mis vastava programmi ja algandmete sisestamise järel moodustab ise kogumi tõuraamatu loomadest ning salvestab need arvuti kõvakettal.

Kogu vaadeldaval perioodil on lammaste tõuraamatuid peetud lammaste aretusorganisatsioonides, mille nimed on küll aegade jooksul muutunud. Aastatel 1931–1941 pidas lammaste tõuraamatuid Eesti Lambakasvatajate Selts, 1953–1990 Eesti Liha-Villalammaste Riiklik Tõulava ning alates Eesti Lambakasvatajate Seltsi taastamisest 1990. aastal kuni käesoleva ajani jällegi Eesti Lambakasvatajate Selts.

Eesti Lambakasvatajate Selts (ELaS) loodi 29. novembril 1928. aastal asukohaga Tallinnas. Asutajateks olid Georg Ottas Vana-Kuustest, Hans Hiiop Tallinnast ning Hans Virkus Juuru vallast Purila mõisast. Nemad kuulusid ka seltsi juhatusse. Hans Virkus tegutses aktiivselt paljudes põllumeeste organisatsioonides, kuuludes ise Eesti Seakasvatajate Seltsi, Eesti Lambakasvatajate Seltsi, Eesti Hobusekasvatajate Seltsi ja Eesti Linnukasvatajate Seltsi juhatustesse ning oli peale Eesti Lambakasvatajate Seltsi ka Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi asutajaliige.

Eesti Lambakasvatajate Selts asus oma algusaastatel tegelema nõuandetööga lambakasvatuse alal. Põllutööministeerium määras samaaegselt tõulammaste sissetoomisega 1926. a. ühe stipendiumi lambakasvatuse õppimiseks, mis hiljem muudeti seltsile antavaks toetuseks, ja selle abil palgati ametisse seltsi esimene sekretär preili Lovise Sikk (Valdi, 1994). Toetuse andmine Põllutööministeeriumi poolt lõppes 1931/1932. a., mistõttu sekretär tuli vallandada. Kuid Põllutöökoja tegevusse astumisega 1932. a. saadi seltsi tegevuseks jällegi toetust ning alates 1. veebruarist 1932 astus lambakasvatuse ja villaasjanduse sekretäriks Kristjan Jaama (Põllutöökoja..., 1932). 1933. a. märgiti seltsi aruandes, et seltsi palgal oli üks sekretär-eriteadja Kristjan Jaama, kes korraldas lambakasvatusalaseid kursusi ja loenguid, pidas seltsi arvepidamist ja kirjavahetust ning kandis ka tõuloomi tõuraamatusse ning andis välja tõutunnistusi.

Sekretäri järelevalvel tegutsesid lammaste sugulavad, paarituspunktid ja kontrollringid (Eesti..., 1933). Seltsi abistasid maatulunduse konsulendid ja kontrollassistendid. Virge Valdi 1994. a. koostatud magistritööst "*Eesti lambatõugude aretusväärtuse parandamine ja Kristjan Jaama osa selles töös*" võib leida täpsemat teavet Kristjan Jaama elu ja tegevuse kohta lambatõugude aretamisel ja ka tõuraamatute koostamisel (Valdi, 1994).

Tõuraamatute pidamise algus oli tihedalt seotud uute lambatõugude importimisega välismaalt ja tõuraamatute määrustike koostamise ning kinnitamisega Põllutöökoja poolt. Seltsi 1932/1933. a. ja 1933/1934. a. aruannetes (Eesti..., 1933; Eesti..., 1934) märgitakse, et seltsi poolt oli antud aastatel välja töötatud ja Põllutöökoja poolt kinnitatud Eesti lammaste tõuraamatu pidamise määrustik, sugulavade ja jäärajaamade abirahastamise juhend. Esmakordselt osteti tõulambaid sisse 1926. a. – 23 šropširi tõugu jäära, 26 utte, 4 oksforddauni jäära ja 10 utte ning 1 ševioti tõugu jäära ja 2 utte. Hiljem, 1934. a. sügisel toodi Inglismaalt 72 ševioti ja 19 šropširi lammast (Liik, 1935). 1934. a. 18. septembri Päevaleht (Kuue aasta..., 1934) teatas, et Eesti Lambakasvatajate Seltsi juhatuse liige G. Ottas ja sekretär K. Jaama sõitsid 11. septembril Inglismaale, et osta umbes 25 000 krooni väärtuses 100 tõulammast. Ajakirjanduses tutvustati tõulammaste jaotuse korda ja ostutingimusi (Tõulambad..., 1934). Nii anti ühte majapidamisse maksimaalselt kolm lammast (1 jäära ja 3 utte) ning 2/3 lamba ostuhinnast anti toetusena ja 1/3 tuli talunikul endal tasuda. 1935. a. osteti Rootsist veel 36 šropširi ja ševioti lammast (Ülevaade, 1936) ja 1936. a. Rootsist veel 45 šropširi lammast (24 jäära ja 21 utte). Seega toodi välismaalt 1926., 1934., 1935. ja 1936. a. kokku 239 tõulammast: šropširi tõust 66 jäära ja 70 utte, ševioti tõust 28 jäära ja 61 utte ning oksforddauni tõust 4 jäära ja 10 utte. Välismaalt ostetud tõuloomad ja nende järglased olid algmaterjaliks esimese tõuraamatu koostamisel.

Esimese lammaste tõuraamatu Eesti Lammaste Tõuraamat I (1931–1941), mis avaldati 1942. a., oli koostanud Kristjan Jaama *Eesti Lammaste Tõuraamatu määruse* alusel 3. veebruarist 1938. a. Tõuraamatusse kantavate loomade andmeid esitasid lambakasvatuse konsulendid agronoomid A. Alvet, E. Rebane ja H. Masing. Vastavalt sellele määrusele oli tõuraamatus 3 jaotust: šropširi lambad, ševioti lambad ja karusnahalambad.

Šropširi lammaste tõuraamatu ossa kuuluvad loomad pidid olema 1 aasta vanused, jäärade kehamass pidi olema vähemalt 60 kg ja uttedel 50 kg, pesemata villa toodang jääradel 3 kg ja uttedel 2,5 kg. Kõik tõuraa-

matusse kuuluvad uted pidid olema üks kord poeginud. Šropširi lammaste osa sisaldas 2 alaosa: šropširi A-osa ja šropširi B-osa. Šropširi A-ossa kuulusid välismaalt imporditud lambad ja nendelt saadud teadaoleva põlvnemisega puhtatõulised järglased, kes vastasid tõuraamatu nõuetele. Samuti kanti sinna 15/16 veresusega ja erandjuhtudel 7/8 veresusega lambad, kes vastasid tõuraamatu nõuetele. Šropširi A-ossa märgiti 141 jäära ja 179 utte, neist välismaalt imporditud 51 jäära ja 46 utte, ning B-ossa 73 Eestis aretatud jäära ja 161 utte (vt. tabel 1 ja tabel 2). A-osa lammaste paremasse kõrva tätoveeriti tõuraamatu number ja tähekombinatsioon SA. Nendel loomadel mõõdeti 5 mõõdet (turja kõrgus, selja kõrgus, rinna laius, laudja laius, rinna sügavus) ning neid kaaluti. Tõuraamatus omas iga lammas nime, millele järgnes tähekombinatsioon ja tõuraamatu number, näiteks Koljat SA-137.

Šropširi B-ossa kanti segaverd šropširi lambad, kes vastasid kehtestatud nõuetele, kuid kelle kohta ei olnud täielikku põlvnemist. Nende vasakusse kõrva tätoveeriti tõuraamatu number ja tähekombinatsioon SB. Tõuraamatu B-osa loomad kanti raamatusse sarnaselt A osa loomadega (näiteks Rassu SB-81).

Sarnast arvestust peeti ševioti lammaste kohta. Ševioti lammaste tõuraamatu ossa kuuluvad loomad pidid olema 1 aasta vanused, jäärade kehamass pidi olema vähemalt 55 kg ja uttedel 45 kg, pesemata villa toodangu nõue oli jääradel ja uttedel samuti vastavalt 3 ja 2,5 kg. Tõuraamatusse kantud uted pidi olema üks kord poeginud.

Ševioti A-ossa kanti tõuraamatu nõuetele vastavad välismaalt imporditud lambad ja nende põlvnemisandmetega puhtatõulised järglased, samuti 15/16 veresusega ja erandjuhtudel ka 7/8 veresusega lambad. Ševioti A-osa sisaldas andmeid 100 jäära ja 177 ute kohta, sealhulgas 24 jäära ja 50 utte olid välismaalt imporditud. Ševioti B-ossa oli märgitud üksnes Eestis aretatud 12 ševioti jäära ja 34 ševioti ute andmed. Ševioti A-osa lammastele tätoveeriti paremasse kõrva tõuraamatu number ja tähekombinatsioon CA ning tõuraamatusse kandmisel oli esikohal nimi, seejärel tähekombinatsioon ja tõuraamatu number (näiteks Tobi CA-171 A-osa lammastel või Aadu CB-73 B-osa loomadel). Ka ševioti A-osa lammastel mõõdeti sarnaselt šropširi lammastega 5 kehamõõdet (turja kõrgus, selja kõrgus, rinna laius, laudja laius, rinna sügavus) ning neid kaaluti. Ševiot B-ossa kanti mittetäieliku põlvnemisega segaverd ševioti lambad.

Eesti lammaste tõuraamatu määruse alusel pidi tõuraamatusse kantama ka karusnahalambad. Paraku karusnahalammaste andmeid trükitud tõuraamatus ei ole, arvatavasti võis nende tõuraamatusse kandmine eksisteerida vaid tõuraamatu kaartidena. Praegusel hetkel ei ole aga originaalkaarte õnnestunud leida. Karusnahalammasteks loeti Eestis aretatud või välismaalt imporditud karusnahalambaid, kes vastasid kehtestatud nõuetele. Kehtestatud tõutüübi järgi pidid need lambad olema kas sarvedeta või sarvedega, lühikese sabaga, halli, musta või valge läikiva ja käharustega villaga.

Peale nimetatud tõugude leidus Eestis muidugi veel parandamata eesti maalambaid, kuid kuna maalammaste ei olnud villalambana tunnustust leidnud, siis neid tõuraamatusse ei märgitud (Eesti Lammaste Tõuraamat, 1942).

Tabel 1. Eesti tumedapealist tõugu lammaste tõuraamatud

Nimetus	Aasta	Jäärad	Uted	Tõumärk	TR numbrid jäärad ja uted
1. Eesti Lammaste Tõuraamat, 1942					
Šropširi A-osa		141	179	SA	1–289; 2–358
Šropširi B-osa		75	161	SB	1–165; 2–330
ET I köide	1958	61	907	ЭТ	1–21; 2–1814
ET II köide	1961	62	1038	ЭТ	123–245; 1816–3890
ET III köide	1963	65	1408	ЭТ	247–375; 3892–6706
ET IV köide	1966	54	1045	ЭТ	377–483; 6708–8795
ET V köide	1971	76	1573	ЭТ	485–635; 8798–11792
ET VI köide	1980	122	2619	ЭТ	643–885; 11794–17030
ET VII köide	1988	177	3366	ЭТ	887–1239; 17032–23762
2. ET TR kaardid	1988–1991	66	3098	ET	1241–1373; 23764–29958
ET TR kaardid	1991–1999	90	636	ET	1375–1555; 29960–31232
3. Elektrooniline tõuraamat	1999–2000	736	916	ET	33183–34871; 33171–34871
Kokku		1548	16946		

Tabel 2. Eesti valgepealist tõugu lammaste tõuraamatud

Nimetus	Aasta	Järad	Uted	Tõumärk	TR numbrid järad, uted
1. Eesti Lammaste Tõuraamat, 1942					
Švioti A-osa		100	175	CA	1–227; 2–350
Švioti B-osa		12	36	CB	1–79; 2–116
EV I köide	1961	42	467 217	ЭБ ЭБМ	1–83; 2–1814 2–434
EV II köide	1966	38	415	ЭБ	85–159; 936–1764
EV III köide	1971	23	339	ЭБ	161–205; 1766–2442
EV IV köide	1980	72	896	ЭБ	207–349; 2444–4234
EV V köide	1988	44	467	ЭБ	351–437; 4236–5168
2. EV TR kaardid	1988–1991	–	603	EV	5170–6376
EV TR kaardid	1991–1999	34	150	EV	439–507; 6376–6676
3. Elektrooniline tõuraamat	1999–2000	282	449	EV	6678–7456; 6685–7449
Kokku		647	4214		

Nõukogude ajal märgiti tõuraamatusse eliit- ja esimese klassi lambad.

Tõuraamatute pidajaks oli 1953–1990 Eesti Liha-Villalammaste Riiklik Tõulava, mil publitseeriti 8 köidet. Tõuraamatute koostajateks olid vastava perioodi tõulava direktor koos piirkonna zootehnikutega. Suuri teeneid lammaste tõuraamatute koostajana oli Eduard Kallasmaal, Jaan Tuulel, Kristjan Jaamal ja Enhard Mustol.

Tõuraamatusse kantavatele eliit- ja esimese klassi lammastele olid püstitatud jõudluse minimaalnõuded. Põlvnemise osas märgiti üles eellaste kuni 3 põlvkonda. Erandiks on vaid nõukogude ajal välja antud I köide, kus on andmed lammaste põlvnemisest vaid isa ja ema kohta. Tõuraamatusse kantud looma kohta esitati järgmised andmed: omanik, sünniaeg, mitmikuna sündinud, kehamass, villatoodang ja boniteerimise andmed. Seega olid andmed väga üksikasjalised ja mahukad.

1988. aastast kuni 1999. aastani peeti lammaste tõuraamatuid tõuraamatu kaartidena. Nimetatud perioodil olid lammaste põlvnemise andmete kogujateks Enhard Musto, Elga Kask, Lea Kund, Ülle Pus, Taivo Hirsnik, Kaie Zarenz, Hillar Kalda.

Elektroonilisse tõuraamatusse kandmise alused on muutunud ning need võtavad aluseks arenenud riikide vastavasisulisi üldtunnustatud norme. Põhinõudeks on see, et tõuraamatusse kantakse puhtatõuline lammas, kelle eellased on kantud tõuraamatusse.

Tõuraamatut peab Eesti Lambakasvatajate Selts ning selle konsulendid Kaie Zarenz ja Hillar Kalda. Lammaste tõuraamatud on lammaste aretusala andmebaasi OVIS üks alaosa, mille on programmeerinud tarkvaraprogrammis FOX PROW Tartu Ülikooli rakendusmatemaatika lektor Toomas Lepikult. Andmebaas OVIS on loodud Eesti Teadusfondi (ETF) poolt finantseeritud uurimuse 1261 (1995...1997) *“Tõulammaste jõudluskontrolli ja tõuraamatu pidamiseks vajalike andmebaaside loomine personaalarvutil ja selle automatiseeritud süsteemi tööle rakendamine”* raames, mille grandihoidjaks ja töö teostajaks oli dotsent Peep Piirsalu. Andmebaasi täiustamine ja edasiarendamine on teostatud ETF uurimistoetuse 3147 (1998...2000) *“Lammaste aretusprogrammi loomine”* raames, mille grandihoidjaks on samuti artikli autor.

Lammaste elektroonilisse tõuraamatusse kandmine toimub tõuraamatu ja aretusregistri pidamise eeskirja alusel. Tõuraamatu pidamine käib koos lammaste jõudluskontrolliga, sest sel teel laekuvad andmed lammaste põlvnemise ja jõudluse kohta. Elektroonilisse tõuraamatusse kandmine toimub automaatselt, kui andmebaasis viiakse läbi vastavad protseduurid.

Tõuraamatusregistris on andmed järgmiste näitajate kohta: looma identifitseerimisnumber (ID nr.), tõuraamatusse kandmise kuupäev ja aasta, sünniaeg, tõuraamatunumber (TR nr.), tõug ja veresus, sugu, isa ID nr., ema ID nr., omaniku nimi. Elektroonilisse tõuraamatusse on kantud 1999. aastast kuni 2000. a. maikuuni 736 eesti tumedapealist jäära ja 916 utte ning 282 eesti valgepealist jäära ja 449 utte. Iga tõuraamatusse kantud lamba kohta on võimalik arvatist välja trükkida tõutunnistust, kuhu lisaks põlvnemise andmetele kantakse ka jõudluse ja aretusväärtuse andmed.

Lammaste tõuraamatute pidamise 58 aasta jooksul on tõuraamatusse kantud 1548 eesti tumedapealist jäära ja 16 946 eesti tumedapealist utte ning 647 eesti valgepealist jäära ja 4214 eesti valgepealist utte. Tõuraamatute pidajaks on olnud Eesti Lambakasvatajate Selts ja Eesti Liha-Villalammaste Riiklik Tõulava.

Kirjandus

- Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Seltsi 1932/1933. a. aruanne. – Eesti Riigiarhiiv, fond nr. 1112, lk. 79...82, 1933.
- Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Seltsi 1933/1934. a. aruanne. – Eesti Riigiarhiiv, fond nr. 1112, lk. 178...198, 1934.
- Eesti Lammaste Tõuraamat I (1931–1941). – Koostanud K. Jaama, Põllumajandusliku kirjastusühistu Agronoomi kirjastus, Tln., 1942. – 219 lk.
- Kuue aasta pärast ei vajata enam välismaa villa. – Päevaleht, 18. sept. 1934.
- Liik, E. Lambakasvatus ja kitsekasvatus. – Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi Kirjastus, Tartu, 1935. – 286 lk.
- Põllutöökoda kinnitas ametisse eriseltside sekretärid. – Agronoomia, nr. 4, lk. 200, 1932.
- Tõulambad saabusid. – Põllumajandus, nr. 40, lk. 849, 1934.
- Valdi, V. Eesti lambatõugude aretusväärtuse parandamine ja Kristjan Jaama osa selles töös. – Dissertatsioon magistrikraadi taotlemiseks, Tartu, 1994. – 180 lk.
- Ülevaade Põllutöökoja toetusel töötavate eriseltside tegevusest. – Eesti Lamba- ja Karusloomakasvatajate Selts. – Põllumajandus, nr. 40, lk. 893, 1936.

Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi uurimistoetuse 3147 abil.